

T.C.
CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

ESKİ UYGUR TÜRKÇESİ'NDE
er- VE tur- FİİLLERİ

ÖĞRENCİNİN ADI VE SOYADI
Emel ÇOPUR

DANIŞMAN ÖĞRETİM ÜYESİNİN
ÜNVANI ADI SOYADI
Doç. Dr. Ayşe İLKER

MANİSA
2004

**YÜKSEKÖĞRETİM KURULU DOKÜMANTASYON MERKEZİ
TEZ VERİ FORMU**

Tez No:

Konu:

Üniv.Kodu:

Not: Bu bölüm merkezimiz tarafından doldurulacaktır.

Tezin yazarının

Soyadı: ÇOPUR

Adı: Emel

Tezin Türkçe adı: ESKİ UYGUR TÜRKÇESİ'NDE er-VE tur-FİİLLERİNİN
KULLANILIŞI

Tezin Yabancı adı: OLD UIGHUR TURKISH IN er- AND tur- VERBS

Tezin yapıldığı

Üniversite: CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ Enstitü: SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
Yılı: 2004

Diğer kuruluşlar:

Tezin Türü: 1- Yüksek Lisans

Dili: Türkçe

Sayfa sayısı: 41

Referans sayısı:

Tez Danışmanlarının

Ünvanı: Doç Dr.

Adı: Ayşe

Soyadı: İLKER

Ünvanı:

Adı:

Soyadı:

Türkçe anahtar kelimeler:

İngilizce anahtar kelimeler:

1-

1-

2-

2-

3-

3-

4-

4-

5-

5-

Tarih:

İmza :

DA
44
200

ÖZET

Çalışmanın konusu, Eski Uygur Türkçesi'nde er- ve tur- fiillerinin kullanımlarını o döneme ait dört eserde Altun Yaruk, Kalyanamkara Papamkara, Kuanşi im Puşar ve Maytrisimit adlı eserler üzerinde fişleme yaparak incelemektir.

Bu iki fiil üzerinde bir sonuca varmak için önce er- ve tur- fiillerinin Eski Türkçe döneminde kullanımları hakkında bilgi edinilmiştir. Bu fiillerinin, esas fiil olarak kullanımlarına ve yardımcı fiil olarak kullanımlarına eserlerden seçtiğim örneklerden de yararlanılarak izah edilmiştir. Yine eldeki fişler yardımıyla er- ve tur- fiillerinin cümle içindeki yüklendikleri işlevlerden bahsedilerek bir sonuca varılmıştır.

SUMMARY

The subject of this study is, studying verbs of er- and tur- in Old Uighur Turkish in four books Altun Yaruk, Kalyanamkara Papamkara, Kuanşı im Puşar and Maytrısimit belongs to that period by prepearing index cards on these books.

At first we have studied about usages of –er and-tur verbs in Old Turkish period to get a result for these verbs. We explained these verbs usages as base verb and as auxiliary verb by benefiting from examples from above mentioned books. Also we got a result by discussing functions of the –er and –tur verbs in sentences with asistance of the indexes.

Yüksek Lisans / Doktora tezi olarak sunduğum “Eski Uygur Türkçesi’nde er- ve tur- Fiillerinin Kullanılışı” adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin bibliyografyada gösterilen eserlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanmış olduğumu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

Tarih

.../.../2004

Adı Soyadı

TEZ SAVUNMA SINAV TUTANAĞI

Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü / / tarih ve sayılı toplantısında oluşturulan jürimiz tarafından Lisans Üstü öğretim Yönetmeliği'nin 8. Maddesi gereğince Enstitümüz Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Eski Türk Dili Programı Programı öğrencisi Emel ÇOPUR "Eski Uygur Türkçesi'nde er- ve tur-Fiilerinin Kullanılışı" Konulu tezi incelenmiş ve aday / / tarihinde saatda/de jüri önünde tez savunmasına alınmıştır.

Adayın kişisel çalışmaya dayanan tezini savunmasından sonra..... dakikalık süre içinde gerek tez konusu, gerekse tezin dayanağı olan anabilim dallarından jüri üyelerine sorulan sorulara verdiği cevaplar değerlendirilerek tezin,

BAŞARILI olduğuna	☐	<u>OY BİRLİĞİ</u>	☐
DÜZELTME yapılmasına	☐ *	<u>OY ÇOKLUĞU</u>	☐
RED edilmesine	☐ **	ile karar verilmiştir.	

* Bu halde adaya 3 ay süre verilir.

** Bu halde adayın kaydı silinir.

BAŞKAN

ÜYE

ÜYE

Evet Hayır

*** Tez, burs, ödül veya Teşvik prog. (Tüba, Fullbright vb.) aday olabilir.

☐ ☐

Tez, mutlaka basılmalıdır.

☐ ☐

Tez, mevcut haliyle basılmalıdır.

☐ ☐

Tez, gözden geçirildikten sonra basılmalıdır.

☐ ☐

Tez, basımı gereksizdir.

☐ ☐

İÇİNDEKİLER

YÜKSEK ÖĞRETİM KURULU DÖKÜMANTASYON MERKEZİ TEZ VERİ FORMU	i
ÖZET	ii
SUMMARY	iii
TEZ SAVUNMA SINAV TUTANAĞI	v
ÜYE	ÜYE.....v
EDEBÎ ESER KISALTMALARI	vii
SÖZ BAŞI	viii
GİRİŞ	1
İNCELEME	4
er- ve tur- Fiilleri'nin Geniş Zaman Kipi	7
er- ve tur- Fiilleri'nin Görülen Geçmiş Zaman Kipi	11
er- ve tur- Fiilleri'nin Öğrenilen Geçmiş Zaman Kipi	17
er- ve tur- Fiilleri'nin Gelecek Zaman Kipi	18
er- ve tur- Fiilleri'nin Şart Kipi	20
er- ve tur- Fiilleri'nin Yardımcı Fiil Olarak Kullanımları	25
er- ve tur- Fiilleri'nin Geniş Zaman Kipi	25
er- ve tur- Fiilleri'nin Öğrenilen Geçmiş Zaman Kipi	27
er- ve tur- Fiilleri'nin Gelecek Zaman Kipi	29
-GAN/-GEN, -KAN/-KEN	30
-GU/-GÜ, -KU/KÜ	32
-GMA/-GME	32
-er ve -tur Fiilleri'nin Birleşik Fiil Oluşturduğu Durumlar	34
SONUÇ	40
KAYNAKÇA	41

EDEBÎ ESER KISALTMALARI

AY	Altun Yaruk
KP	Kalyanamkara Papamkara (Edgü Ökli İle Ayıg Ökli)
KİP	Kuanşı im Puser (Ses İşıten İlah)
M	Maytrısimit

SÖZ BAŞI

Dil milletleri birbirine bağlayan temel bir bağıdır. Bu açıdan Türk dilinin oynadığı rolü diğer dillerin hiçbiri oynamamıştır. Geniş bir alanda yüzyıllar boyu çok farklı milletler ve kültürler ile sıkı temasta bulunan Türk Milleti'nin ehemmiyetsiz bir farkla aynı dille konuştuğunu ve yazdığını tarihi kayıtlardan öğrendiğimizde Türk dilinin tarihteki rolünü daha iyi anlamış oluyoruz.

İşte bu şartlar altında miladın ortalarından yaklaşık 500-600 yıl kullanılan, adeta klasikleşen Uygur Türkçesi üzerinde çalışmak bana bu sebeple ayrı bir zevk ve heyecan vermiştir.

Çalışmanın konusu, Eski Türkçe'de kullanılan er- ve tur- fiilleridir. Bu fiillerin günümüze değin geçirdiği aşamalar ve Eski Uygur Türkçesinde ki kullanım sıklıklarıdır.

Bu çalışmada; Giriş, İnceleme ve Sonuç olmak üzere üç bölüm bulunmaktadır. Giriş bölümünde, er- ve tur- fiillerini incelediğim Uygur dönemine ait dört farklı eser hakkında bilgiler verilmiştir. Bu eserlerin ortaya çıkışı ve bu eserlerle ilgili çalışmalar ele alınmıştır. İnceleme bölümü, er- ve tur- fiillerinin Eski Türkçe'de kullanımlarına kısaca değindikten sonra bu fiillerin önce esas fiil olarak daha sonra isim-fiil olarak sırasıyla zamanlara göre çekimi Altun Yaruk, Kölyanamkara Papamkara, Kvonşi im Pusa ve Maytrısimit'li kullanımları fişlenmiş ve örneklenmiştir. Çalışmanın temelini oluşturan yukarıda zikrettiğim dört farklı eserde bulunan er- ve tur- fiillerinde geçen cümleler Uygurca asılları ve günümüz Türkçesi ile fişlenmiştir. Tezimde verdiğim örneklerde ilk rakam ilgili kitabın alındığı bölüm numarasını, ikinci rakam ise satır numarasını göstermektedir. Fişlemeler, her iki fiil için de esas fiil ve yardımcı fiil konumlarına göre zamanlara ayrılmıştır. Er- ve tur- fiillerinin kullanımları zamanlara göre gruplandırılmıştır. Daha sonra günümüz Türkçeleri göz önünde tutularak bu fiillerin işlevleri başlıklar altında verilmiştir. Örneklerin tamamı incelemede yer almamıştır.

Sonuç bölümünde ise, er- ve tur- fiilinin Eski Uygur Türkçesi'nden günümüze gelişindeki değişimler ve Eski Uygur Türkçesi'nde kullanım sıklıklarından bahsedilerek bir sonuca ulaşılmaya çalışılmıştır.

İşte böyle bir çalışma sırasında olumlu yaklaşımları ile bana Türkoloji'yi sevdiren ve hiçbir zaman yardımını esirgemeyen değerli insan sayın Doç. Dr. Ayşe İLKER Hocam'a teşekkürlerimi sunarım.

GİRİŞ

Doğu Türkistan'daki Uygun belgeleri üzerinde araştırma amacıyla yapılan ilk bilimsel seferler Finliler ve Ruslara aittir. 1900 yılında Macar asıllı İngiliz araştırmacı Aurel Stein, Yarkent ve Haten şehirlerine yaptığı bilimsel geziden on iki sandık dolusu yazma eserle döndü. Yaklaşık altı yıl sonra Stein, Yarkent bölgesine ikinci kez tekrar gitti. Komşu eyaletinin 15 km. üstünde yer alan Tun Hvang (Bin Buda) mağaralarında eski yazma eserlerin olduğunu öğrendi. Sandıklarda Uyurca ve Göktürkçe eserler vardı. Aynı zamanda Paul Pelliot da Fransız heyetinin başkanı olarak Turfa civarında araştırmalarına devam ediyordu. 1908'de Pelliot "Tun Hvang" da meşhur Kalyanamkara Papamkara (Edgü Ögli Tigin ile Ayıg Ögli Tigin) hikayesinin de içinde bulunduğu yazmalarla Paris'e döndü. Bunu izleyen dönemlerde Rus Türkolog bir Buda heykelinin altında düzensiz bir şekilde Altun Yaruk'u bulur. Aynı yılın sonlarına doğru Altun Yaruk'un diğer parçalarını da bularak Rusya'ya götürür.¹

Tamamen tesadüf eseri bulunan Altun Yaruk, b.izlere Buda'nın farklı topluluklarda birçok defa dünyaya gelişini anlatan masalları - çatikler hakkında bilgi veren bir edebiyat dırüdür. Altun Yaruk'ta bulunan en meşhur çatiklerden biri "şehzade ile Aç Pars Hikayesi"dir. Çatikle aılıktan ölmek üzere olan bir parsi kurtarmak isteyen fedâkar şehzâde anlatılır. Parsin ölmemesi için şehzâde kendisini ona yem eder. Çatiğin sonunda Buda, şehzâdenin kendisi olduğunu ifâde eder."² Hikâye akıcı bir dille anlatılarak aynı zamanda bizlere o dönemin ağıtları hakkında da bilgi vermektedir.

"Altın Işık" anlamına gelen Altun Yaruk'u Singku Seli Tutung, Çince'den Uyurca'ya çevirmiştir. Bu çevirisi ile Singku Seli Tutung, Reşit Rahmeti Arat tarafından eski Türk şâirlerinin en önemlilerinden kabul edilmiştir. 10. yüzyılda yazılan bu eser 17. yüzyılda istinsah edilmiştir. Halk dilindeki basit kelimelere dini manalar verilmesi eserin değerini daha bir artırmaktadır.

¹ Büyük Türk Klâsikleri I. Cilt, s. .81.

² a.e.s. 82.

Altun Yaruk, içeriği bakımından Budizm'in temeli olan, canlıları öldürmenin büyük bir günah olduğunu ve bunun için dini vecibeleri yerine getirmeye çağıran bir uyarıdır.

1945 yılında "Aç Pars" hikâyesi ile Altun Yaruk'tan iki parça saadet Çağatay tarafından işlenir. Daha sonraları Altun Yaruk, Mehmet Ölmez tarafından bazı bölümleri çevrilerek doktora tezi olarak kabul edilir.

1908 yılında Fransız heyetinin başkanı Pelliot'un Çinli rahup Vang dav-şı'ya yazma eserleri alma ricaları olumlu sonuçlanınca Pelliot birçok değerli eserlerle Paris'e döndü. Bu eserler arasında Edgü Ögü Tigin ile Ayıg Ögü Yigin Prens Kalyamamkara Papamkara hikâyesi de vardı. Aslı Sanskritçe olan bu eser 10. yüzyılda Uyğurcaya çevrilmiştir. Ayrıca bu hikâyede en güzel çatiklerden (Buda'nın hayatını anlatan) biridir.

Bu hikâyede yıllar önce Benares adlı krallığın birinci ve ikinci hanımından olan iki oğlunun birisinin iyi huylu olup tüm canlılara yardım etmek, onları refah yaşatmak arzusu ile geçirdiği deniz yolculuğundan mücevher bulma girişimleri, bulduğu mücevher için anne ve babasının kardeşine olan sevgilerini kıskanan kötü kalpli kardeş tarafından gözleri oyularak çalma girişimleri ve sonunda da iyi yürekli şehzâdenin Buda olması çok akıcı ve canlı bir üslupla anlatılmaktadır.

1939 yılında Pelliot, Prens Kalyanamkara Papamkara hikâyesinin neşrini yapar. Sonraki yıllarda Hüseyin Namık Orkun, bu eseri türkçeye çevirerek bizlere kazandırır. 1971'de Şinasi Tekin tarafından bu hikâyenin muhteşem neşri Paris'te bilim dünyasına bir Türk bilimadamı sayesinde yapılmıştır.

Uygur Edebiyatı'nda "Sudurlar" olarak gruplandırılan bu bölüme en güzel örnek Kuânşî im Puser - Ses İşiten İlah Eserinin "Asil Dinin Nilüfer Çiçeği" adlı bölümüdür. Sudurlar edebiyatında ve Kuânşî im Puser'da Buda'nın veya diğer burkanların vaazları, Burkancılığın inançları, temel esasları yer almaktadır.

Çinceden çevrilen bu eserin kim tarafından ve nerede tercüme edildiği bilinmemekle tercüme ve istinsahının 13. yüzyıldan önce olduğu tahmini kuvvetlidir.

Eserde, Kuânşî im adında bir Badisatva'nın canlı varlıkların zor anlarında onlara nerede olursa olsun yardım edip, merhamet etmesi konu edinmiştir.

W. Redloff tarafından dökme uygun harfleri ile neşredilen Kuvanşi im Pusar 1959 yılında Şinasi Tekin tarafından çalışılarak bilim dünyasına sunulmuştur.

Albert Grünwedel başkanlığındaki Alman heyeti 1906 yılında Burkan Mehdisi Maitreya hakkındaki Maytrısimit adlı büyük eseri kayalara gömülü oniki Burkan manastırı kütüphanelerinde bulmuştur. Bu manastırların o yörelerde tamamen Türklerin hakimiyetinde olması eserin önemini daha iyi belirtmektedir. Uygur yazısı ile eğik biçimde yazılan eserin eski devreye ait olduğu bilinmektedir. Maytrısimit, bir secde ve yirmiyedi bölümden oluşmaktadır. Her bölümün başında olayın nerede geçtiği belirtilmektedir. Bu sözler, bizlere Maytrısimit'in bir tiyatro eseri olduğunu bildiriyorsa da Mehmet Ölmez, Maytrısimit'i tamamen olmasa da türklerin ilk operasıdır diye yorumlamaktadır. Eserde "körünç" - "piyes" olarak adlandırılmıştır.³

Eserde geçen Maitreya, İslam inancında olduğu gibi gelecekte insanları kurtaracak mehdi, kurtarıcı, insanları doğru yola sevkedici olan Burkan'dır.

Maytrısimit, "Maytrı ile Buluşma" gelecekteki Burkan'ın insanlar dünyasındaki olayları, tüm hayatını anlatan insanların sevap kazanmak için birkaç zengin müminin yazdığı dini bir eserdir.

1957 yılında Maytrısimit, A. Von Gabain ve H. Scheel tarafından tıpkıbasım olarak neşredildikten sonra 1961 yılında Şinasi Tekin tarafından doçentlik çalışması olarak ele alınmıştır.

Bazı Türkologların özellikle de Şinasi Tekin'in "Uygur Devri" denmesine şiddetle karşı çıkmalarına rağmen Uygur Türkleri gerek uzun bir süre gerekse dilde yabancı milletlerden en az etkilenmeleri açısından bence de belli bir döneme "Uygur Dönemi" denmesini fazlasıyla haketmişlerdir. Benim bu düşünceme paralel olarak R. Rahmeti Arat'ın şu sözleriyle bu bölümü bitirmek istiyorum.

"Elimizde mevcut en eski dil malzemesi, Türk dilinin inkişafı tarihinde muayyen bir devreye aittir. Bu devre takriben miladın ilk senelerinde XIII. yy'a kadar devam etmektedir ve pek az farklarla aynı inkişaf hususiyetlerini taşımaktadır. Bu devreye ait metinlerin en büyük kısmı Uygur sahasinde ve Uygur harfleriyle yazılmış olduğu için bu devreye "Uygur Devresi" diyebiliriz."⁴

³ Büyük Türk Klâsikleri I. Cilt, Eski Türkçe Bölümü, s.82.

⁴ R. Rahmeti Arat , Türk Dünyası El Kitabı II. Cilt.

İNCELEME

Uygur Türkçe'si Gramerinde fiiller. yapılarında ihtiva ettikleri sesler ile kısımlandırılırlar. Çalışmanın konusu olan er- ve tur- fiillerinden; mevcut olmak, bulunmak, inmek manalarını veren er- fiili bir ünlü, bir ünsüz sestten oluşmaktadır.

Birleşik zamanların yapımı genellikle er- ile olur.⁵ Ayrıca aynı manaya gelen tek ünlüden oluşan e- fiili de vardır. Bu da +ar-, +er- eki, özellikle sıfatlardan fiil türetir. Ünlü ile biten kelimelere +r-, ünsüz ile biten kelimelere +ar-, +er- şekli getirilir. Bu ek, bazı araştırmalarda +ir-, +ur- isimden fiil yapma eki ile bir kabul edilmiştir. Genel görüş, bu şeklin +ig, +ur- ekinden ayrı incelenmesidir.⁶ Birleşik zaman yapımında bir esas fiile, bir de yardımcı fiile, yani isim-fiile ihtiyaç vardır. er-fiili fiillerle kullanıldığı zaman kendisi yardımcı fiil olduğundan asıl fiillerle birleşik çekim yapmaya yarar. +ar-, +er-, +ir-, +ur- isimden fiil yapım eki ile bir kabul edilmesi kaçınılmazdır. Zira, er- yardımcı fiili de bir isim-fiildir. Ayrıca R. Öztürk'te kitabından, Zeynep Korkmaz'ın +ar-, +er- ekinin menşei olmak, yapılmış olmak, mevcut olmak, bulunmak manalarını veren er- yardımcı fiiline bağlar.⁷

Gerek Uygur Türkçesi gerek Eski Türkçe ile ilgili incelediğim makalelerde ve gramer kitabında er- "olmak" fiilinin bazen yardımcı fiil, bazen de esas fiil olarak kullanıldığını görüyoruz. "Bugün bu fiili ne kadar i- (imek) diye adlandırırıyorsak da fiilin tek başına bir anlamı yoktur. Asıl fiillerde olduğu gibi yalnız başına i- biçimiyle kullanılmaz."⁸ Bundan dolayı da yapım ekleri ile genişletilmez.

Yardımcı fiil olarak fiil cümlesinin yüklemidir. İsim fiil ile bağlanır. Hiçbir zaman zarf-fiil ile bağlanmaz.⁹ İsim fiil ile bağlanmasının nedeni, kendisi de bir isim fiil olduğundan, nesneyi hareketine göre adlandırmasından, onu asıl varlığı ile, herhangi bir kalıcı vasfı ile değil de hareketi ile ifadelendirmesindendir.

Çalışma malzemenin ikincisi olan tur- fiili bir ünsüz, bir ünlü ve bir ünsüzden oluşmaktadır. Uyanmak, kalkmak, durmak manalarına gelen tur- fiilinin yardımcı fiil olarak yaygın manası mevcut olmaktır. Ayrıca tur- yardımcı fiil iken devamlı yapmak, sürekli yapmak manalarına da gelir ki bu durumu da birleşik çekimli örneklerinde görülmektedir.

⁵ A. Von Gabain, Eski Türkçenin Grameri s. 88-241.

⁶ Rıdvan Öztürk, Yeni Uygur Türkçesi Grameri

⁷ a.g.e. s.71

⁸ Zeynep Korkmaz, Türkiye Türkçesi Grameri

⁹ a.g.e. s.761

Ayşe İLKER’de Eski Türkçe’de asıl fiil olan tur- fiilinin zamanla değişerek çok farklı anlam ve işlevlerle karşımıza çıktığını söyler. tur- fiilinin asıl fiil olmasının yanında yardımcı fiil halinde ve adların bildirme ifadelerinde çeşitli anlamlar verdiğini de bildirir.¹⁰

Kemal Eraslan, Eski Türkçe’de fiil çekiminin fiil kökenli ve isim-fiil kökenli fiil çekimi olarak iki gruba ayrıldığını belirtir. Bu yargıdan, fiil çekiminde temel olan bazı eklerin daima şekil ve zaman, bazılarının da hem isim- fiil eki hem de şekil ve zaman eki olduğunu anlamaktayız. Bu eklerden, -dı/-di, -tı/-ti, -du/-dü, -tu/-tü Görülen geçmiş zaman ekleri –gay / -gey Gelecek zaman eki –gıl/-gil Emir eki ve –sar/-ser şart eki her zaman şekil ve zaman eki olarak kullanılmasının yanında –daçı/-deçi, -taçı/teçi Gelecek zaman eki –maz/-mez menfi geniş zaman eki –mış/miş Öğrenilen geçmiş zaman eki ve –r, -ar/-er, -ur/-ür geniş zaman ekleri de hem isim-fiil ekleri hem de şekil ve zaman ekleridir.

Bazı isim-fiil eklerinin şekil ve zaman eki konumuna geçmeleri daha Eski Türkçe döneminde olmuştur. Bu eklerin hangi sebeple şekil ve zaman eki konumuna geçmelerinden önce isim-fiilin tarifini ve özelliklerini belirtmeyi uygun görmekteyim.

İsim-fiiller hakkında pek çok Türkologlar fikir beyan etmişlerdir. Bunlardan benim en kapsamlı ve açıklayıcı bulduğum M. Ergin’in tarifidir. “Partisipler, nesnelerin hareket vasıflarını karşılayan fiil şekilleridir. Hareket vasıflarını belirtmek suretiyle nesneleri karşıladıklarına göre, nesne karşılayan kelimeler olarak partişipler, mâna bakımından isim cinsinden kelimeler arasına girer.”¹¹ K. Eraslan da partişiplerin bir tarafı isim, bir tarafı fiil olduğu için onlara isim-fiil denir diye ifade etmektedir.

Normal fiiller kullanılırken şekil ve zaman ekleri ile kip ve zamana, şahıs ekleri ile de bir şahsa bağlanırlar. Halbuki fiilin özel bir şekli olan isim-fiiller kullanılırken bir şahsa bağlanmaları gerekmez. Bir şahsa bağlanmaları durumunda bunun normal fiillerden farklı olduğunu K.Eraslan’dan öğrenmekteyiz. İsim-fiiller

¹⁰ Türk Dil Kurumu, “Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi, Türkmen Türkçesinde-Dır Ekinin “Ve” Bağlacı İşlevinde Kullanışı, Doç. Dr. Ayşe İLKER, s.119, 2003.

¹¹ TDB 8/570.

iyelik ekleriyle bir şahsa bağlanırlar ve bağlanılan şahıs isim-fiilde belirtilen hareketin malik'i durumundadır.

İsim-fiillerin ilk özelliği, birer fiil şekli olmalarıdır. Fiil şekli olduklarından da hem hareket, hem de zaman ifadesi taşırlar. Bu sebeple şekil ve zaman eki durumuna kolaylıkla geçebilirler. Partisiplerin, isim-fiillerin diğer özelliklerini de şöyle sıralayabiliriz.

Zaman ve hareket bildirirler. İsim gibi çekilirken sıfat gibi kullanılırlar. Ayrıca isimleşme ve fiilleşme kabiliyetine sahiptirler.

Çalışmanın konusu olan, er- ve tur- fiilleri için A. Van Gabain daha bu zamandan diyerek bu iki fiili yardımcı fiil olarak adlandırır. Bunun yanında Z. Korkmaz da yardımcı fiilleri iki bölüme ayırarak bir kısmının esas fiil olduğu halde, zamanla bu özelliğini yitirip esas fiile bazı anlamlar vermek üzere yardımcı fiil olduğunu bir kısmının da bir isim ile birleşerek onu fiilleştiren er- ve tur- gibi gerçek yardımcı fiiller olduğunu belirtir.

Yukarıdaki bu izahlardan sonra, er- ve tur- yardımcı fiillerinin Eski Türkçe'de zamir veya iyelik menşeli şahıs unsurlarıyla çekimlenen bir fiil kullanımına sahip oldukları kanâatine varmaktayız.

Şimdi sırasıyla bu kipleri, er- ve tur- fiillerinin esas fiil olarak kullanımlarını metarlardan seçtiğim örneklerle izah etmeye çalışacağım.

er- ve tur- Fiilleri'nin Geniş Zaman Kipi

Geniş zaman, -r, -ır, -ür, -ar, -er ekleri ile yapılır. En fazla kullanılan -ur, -ür ekidir. Bu ek, Eski Türkçe'de hem ünlü, hem ünsüzle biten her türlü fiil kök ve gövdelerine getiriliyordu. Bu eklerden -ar, -er eki ise ünsüzle biten tek heceli fiillere -r eki de hem tek hecelilere hem de birden fazla hecelilere getirilmektedir. Nitekim, Ahmet B. Ercilasun'un geniş zamana ait makalelerini incelediğimiz zaman -ur, -ür ekinin türemiş fiiller için -ar, -er ekinin de basit fiiller için kullanıldığını öğreniyoruz. Ünlü ile biten fiillerin dışında -ur, -ür eki ile geniş zaman yapılan fiillerin hepsine türemiş fiil diyebilirken, ancak -ar/-er ile geniş zaman yapılan fiillerin büyük çoğunluğu basit olmakla beraber türemiş olanları da vardır. er- fiilinin e- fiilinden

türemiş olduğunu düşündüğümüz zaman, -ür eki ile geniş zaman yapılan er- fiilinin bir türemiş fiil olduğunu anlamaktayız.

Z. Korkmaz, günümüz Türkçe'sinde kullandığımız i- yardımcı fiilinin geniş zamanının üçüncü şahıs çekimlerinde kullanılan ekin Eski Türkçe'deki tur- yardımcı fiilinin geniş zaman çekiminden tur-ur > dur-ur > -dır/-dur değişimine uğramış (<-dur -ur -lar < -tur -ur -lar) olduğunu belirtir.

Geniş zaman anlam bakımından geniş bir süreci içine aldığı için cümleye şimdiki zaman, bazen da gelecek zaman manası vermektedir.

er- ve tur- fiillerinin şahıslara göre çekimi ise şöyledir.

1. Tekil Şahıs erür men	1. Çokluk Şahıs erür biz
2. Tekil Şahıs erür sen	2. Çokluk Şahıs erür siz, sizler
3. Tekil Şahıs erür veya	3. Çokluk Şahıs erür, erürler
bo	erür bo
ol	ol
o	olar

beş törlüg ada bar, bir ada ol arür, talim baliy oduy arkan, saylanmadın tusar, alyuni k(a)mi birla singürür. (17-1 KP)

Beş türlü tehlike var; bir tehlike budur, yırtıcı deniz canavarı uyanık ise dikkat etmeden rastgelinirse bütün gemi ile batırır.

agır yükler birle ol yagılar ara uduzup iltgeli sakınsar ertingü alp erür... 48 K.İ.P.

Ağır yükler ile bu yol kesiciler arasından arasından geçirip götürmeyi düşünse, bu çok güç olur.

Gelecek Zaman İfade Eden

*tümen yıl anta emgek e(mgenip) antran kurtulup bu muntag ki(çig)
tamularda togmuş erür biz. 62-41 M*

On binlerce yıl orada ızdırap çektikten sonra oradan kurtulup bu küçük cehennemlerde doğmuş olacağız.

Ogulta kızta amrak mening oz kişilerim erürler. 33-58 M

Oğuldan, kızdan daha aiz adamlarımdırlar.

alku kedgü tonangu boz ara bu boz erdni yig erür. 24-10 m

Bütün giyilecek kuşanılacak pamuklu kumaşlar arasında bu pamuklu kumaş cevheri en iyisidir.

er- Fiilinin Bildirme İşlevinde Bulunuşu

*ay yumışçılar ol yal[angukning] ayıg kılınçı ertingü [üküş] ulug
vazıklug erür anı negülük monça keç kelürtüngüzler amtı aning
turuşçıların okınglar savların ayıtalım tip y(a)rlıkadı. 13-7 AY*

Ey hizmetçiler, o adamın fena ameli gayet çok ve büyük günahlardır, onu niçin bu kadar geç getirdiniz, şimdi onun davacılarını çağırın, sözlerini soralım deyip buyurdu.

1. Tekil Şahıs turur men
2. Tekil Şahıs turur sen
3. Tekil Şahıs turur veya
bo
ol
o

1. Çokluk Şahıs turur biz
2. Çokluk Şahıs turur siz, sizler
3. Çokluk Şahıs turur, tururlar
bo
ol
olar'dır.

*kanta takı utringuluk turuşguluk küçümüz bolgay'... bo mungumuznı
amtı kılınç t(e)ngrişi ongarsun tip ötüntiler anın bizni sini algalı
ıdtı mançulayı sav turur. 7-14 AY*

Mukavemet ede ve savaşa bilmek kuvvetimiz nereden olacak? Bu derdimizi şimdi amel Tanrısı iyileştirsın (düzeltsin) deyip rica ettiler. Onun için bizi, seni almaya gönderdiler. Böyle sözler duruyor.

*Törtünç kün tangda erte ört... turur erken ol beg tirilip kelip örü
olurup aş içgü koltı. 5-5 AY*

Dördüncü gün şafaktan önce erken ışıık... kalkarken, o bey dirilip doğrulup oturup yemek yedi.

*...kaçan anta tegdükde ötrü inileri mahas(a)tıvı tigin- -ning tanı
kamış butıkı üze asgın turup tururın sını süngüki saçı birle arkuru
turkuru yatmışın akmış kanı toprak- -da tıtıg yagurulup yirke yukup
kurmuş- -ın körtiller... 619-13 AY*

Oraya geldikte, küçük kardeşleri prens mahasatvinin elbisesinin kamış dalında asılı durduğunu, kemiklerinin saçı ile birlikte darma dağınık yattığını akmış olan kanı toprağı çamur yoğurmuş, yere sinip durduğunu gördüler.

*.... .. İçinte yiti erdini üze itiglig.....[kö]rkle bir... .. turur erti..
anı körüp t(e)ngri t(e)ng(risi) (bur)kanka atı kötrülmüş ayagka
tegitlig t(e)ngirim... 606a-11 AY*

... .. İçinde değerli eşyalarla mücehhez... .. güzel bir durur. O zaman görüp tanrılar tanrısı Burkan'an adını anıp hürmetle (selamlar).

*m(e)n yme inçip edgü tityük namlug şaşınım öçülmedin alkınmadın
şuratu üdke teginçe kedki yirtinçü-de serilip turur yene yme kavşıkı-
-ya kayu mening namlug et'özüm erser arıg süzük ogşatguluksuz
adruk adruk sogançig ong kürk b(e)lgülerin... 164-17, 19 AY*

Böylesi iyi denilen öğretili öğretim ortadan kalkıp yok olmadan,
işitilmiş zamana kadar, sonraki dünyada yerleşip kalır. Yine de ey
Kavsika, ise benim öğretili vücudum işte temiz, pak, benzersiz,
seçilmiş tatlı güzellik ve görkem belirtilerini...

*Besinç tangri topınar qorxinçiy yel turur, k(a)mi aqtarılur ölür. 13-
3 KP*

Beşincisi sema bulanır. Korkunç yel kalkar, gemi devrilir, herkes
ölür.

er- ve tur- Fiilleri'nin Görülen Geçmiş Zaman Kipi

Fiil tabanı -t veya -d eklerinden oluşan görülen geçmiş zaman ekleri, -dı/-di,
-tı/-ti, -du/-dü, -tu/-tü'dür.

Zeynep Korkmaz'a göre görülen geçmiş zaman ekinin iyelik kökenli şahıs
ekleriyle çekime girmesi fiilden ad türeten bir ekten geldiği görüşünde ağırlıklı olsa
da ek, Eski Türkçe dönemine oluşmasını tamamlayarak girmiş olduğundan hakkında
tam hüküm vermemizi zorlaştırmaktadır.¹² A. Van Gabayn ise, görülen geçmiş zaman
kipinin iyelik kökenli şahıs ekleriyle çekime giren fiil tabanının -t veya -d ekinde;
her ne kadar d hiçbir zaman kelime başında bulunmamakla beraber ne zaman
kullanıldıkları konusunda da bir kesinlik olmamasına rağmen fiilden isim türeten -^ot
ekinden oluştuğunu belirtir.¹³

Görülen geçmiş zaman kipi çekim tablosuna göre iki gruba ayrılmaktadır.

İyelik ekleri ile çekimlenen görülen geçmiş zaman ve şahıs zamirleri ile
çekimlenen görülen geçmiş zaman.

¹² Zeynep Korkmaz, Türkiye Türkçesi Grameri, s.584

¹³ A. Van Gabayn, Eski Türkçenin Grameri, Çvr. Mehmet Akalın, s.80&217.

İyelik ekleri ile çekimlenen görülen geçmiş zaman kipinin er- ve tur- fiiline göre çekim tablosu şöyledir.

1. Tekil Şahıs ertim	1. Çokluk Şahıs ertiiz
2. Tekil Şahıs ertin	2. Çokluk Şahıs ertiniz
3. Tekil Şahıs erti	3. Çokluk Şahıs erti, ertileri

Yazuqqa tüşa taginmagay artimiz t(a)ngrim. 10-3 KP

Günaha düşe(rek) götürülmiyecek idik Efendim.

Sansız tümen keyik- -lerig ölürdi- -ler ertiler. 75-7 M

Sayısız geyikleri öldürmüşler idi.

*taştin ilinçüka önmiş ardim, okus yay-çiyay amgakl(i)g tinliy-laray
körüp iylad(i)mi. 5-5 KP*

Dışarı gezmeye çıkmış idim, (bir) çok yoksul, fakir sefil canlıları
görüp ağladım.

inçip sakiz an yasayur xari arti. 24-5 KP

Böylece seksen yaşında ihtiyar idi.

Oyri tep tedüküngüz nagü ol oz iningiz arti. 59-6 KP

Hırsız deyip dediğiniz nedir bu öz küçük kardeşiniz idi.

*amarıları inçe tip tiyürler biz yime öngre sakimun burkan
şazanınta toyınlar şmnançlar erdimiz. 73-58 M*

Bazıları şöyle derler: ‘Biz yine vaktiyle Şakyamuni Burkan’ın
dininde râhip ve râhibe idik.

*biz öngre kişi ajunıta erken kişi yalangukug ölürdeçi çantalar
erdimiz. 78-49 M*

Biz vaktiyle insanlar âleminde iken insanları öldüren cellât idik.

*tengri yirintin kadı inip şanki çkrurt ilig kan birle mengi mengilep
ang kininte sizing şazanungızta ulug edgüke teggey erdimiz. 72-38 M*

Tanrılar ülkesinden aşağıya inip dünya hâkim Şankha ile saâdete
ulaşp en sonunda sizin dininizde büyük üstünlüğe soracak idik.

1. Tekil Şahıs turdum

1. Çokluk Şahıs turdumuz

2. Tekil Şahıs turdun

2. Çokluk Şahıs turdunuz

3. Tekil Şahıs turdu

3. Çokluk Şahıs turdu, turdular

Ötrü adgü ökli tegin yoqaru turdı. 60-6 KP

Sonra iyi akıllı prens ayağa kalktı.

*ançama yarasınçig otun karımak sen kim togmışta berü altm(ış)
yaşka tegi küç küsün et kan üstelü okliyü turdı. 12-42 M*

Ne kadar iğrenç ve kabasın, sen ihtiyarlamak! Doğduğundan beri
altmış yaşına kadar güç kuvvet, et, kan, hep artıp çoğalıp durdu.

*badarı bramn bu muntaj türlüğ öngre kirse işidmedük tengri
tengrısı burkan- -ning edgü atın küsin işidip alku etüzinteki tü
tüpleri barça yokaru turdı. 13-26 M*

Bunun üzerine Badhari Brahman, vaktiyle işitmediği Tanrılar
Tanrısı Burkan'ın bu türlü iyi adını, şöhretini işitince bütün
vücudundaki kılların uçları hep yukarı dikildi.

ulug küçlög tengriler kök kalıkag yüzinte tıkmış teg tolu turdılar...
18-19 M

Büyük, güçlü tanrılar göğü, sanki yüzeyini kaplamış gibi, doldurup bu olayı görebilmek için durdular.

*...ol buryukı ol y(a)rılıg eşidip közinte isig yaşı tökülü busuş- -lug
kadgulugın yıglayu agızı kurup tili tamgakı katıp sav süzleyü uma- -
dın ki[']ginç birmedin şük turtı... anı körüp ilig beg katunı birle
aşukup inçe tip ayıtdı... 624-12 AY*

O buyruk bu emri işitip gözünden sıcak yaşı dökülerek kederle ağlayarak, ağzı kuruyup dili damağı katılaşıp, söz söyleyemeden, cevap vermeden hareketsiz durdu.

örü turtı oruntın... yakın bartı k(e)ntü özi... 636-1 AY

tahtından kalktı, bizzat kendisi yanaştı.

er- ve tur- fiilinin şahıs zamirleri ile çekimlenen görülen geçmiş zaman kipinin çekim tablosu ise:

1. Tekil Şahıs erti men	1. Çokluk Şahıs erti biz
2. Tekil Şahıs erti sen	2. Çokluk Şahıs erti siz
3. Tekil Şahıs erti bo	3. Çokluk Şahıs ertiler, bo
ol	ol
o	olar

bişinç klyakasaprş börtmeki öze asag tusu kalmak antag erti. 5-37 M

Beşincisi, sağlık veren, temâsı ile hizmet etmesi şöyle idi.

Varsarvan maharaçning üç ulug küçlüg inanç buyruk- -ları erti.
7-7 M

Vaişravana adlı büyük hükümdârın pek çok güçlü üç nedimi idi.

*m(e)n boşug y(a)rılıgka tegip ol balıkdın üntüm... ne üne birle ak
k(a)ıtı tül tüşep odunmuş teg tiriltüküm bo erür tipi tidi. 16-16AY*

Ben affe nail olup, o şehirden çıktım. Çıkınca güya rüya görmüş
oldum, uyandığım gibi dirilmem bundandır (deyip) dedi.

*aglak tazkerinçsiz erdemi ol erür kanta atasa ranta ok eşidür. 210
K.İ.P.*

Yüksek, anlaşılması güç kabiliyeti budur. Adını nerede ansalar
hemen orada işitir.

tamudın ozup bu kiçig tamular-da togmuş erür biz. 73-7 M

Cehennemden kurtulup bu küçük cehennemlerde doğduk.

y(ı)ma xangi oyul xilinçi y(a)vba üçün s(a)vmaz artı. 30-4 KP

Yene babası oğul ahlâkı fena olduğu için sevmez idi.

kılınç yime ne tıltagın belgülüğ bolur

Var olma da hangi sebepten zuhûr eder, müsebihi kimdir? 41-21 M

1. Tekil Şahıs turdu men

1. Çokluk Şahıs turdu biz

2. Tekil Şahıs turdu sen

2. Çokluk Şahıs turdu siz

3. Tekil Şahıs turdu bo

3. Çokluk Şahıs turdu, bo

ol

ol

o

olar

*...ol buryukı ol y(a)rılıgı eşidip közinte isig yaşı tökülü busuş- -lug
kadgulugin yıglayu agızı kurup tili tamgakı katıp sav süzleyü uma- -
dın ki[']ginç birmedin şük turtı... anı körüp ilig beg katunı birle
aşukup inçe tip ayıtdı... 624-12 AY*

O buyruk bu emri işitip gözünden sıcak yaşı dökülerek kederle ağlayarak, ağzı kuruyup dili damağı katılaşıp, söz söyleyemeden, cevap vermeden hareketsiz durdu.

örü turtı orunıntın... yakın bartı k(e)ntü özi... 636-1 AY

tahtından kalktı, bizzat kendisi yanaştı.

Ötrü adgü ökli tegin yoqaru turdi. 60-6 KP

Sonra iyi akıllı prens ayağa kalktı.

*badarı bramn bu muntaj türlüg öngre kirse işidmedük tengri
tengrisi burkan- -ning edgü atın küsin işidip alku etüzinteki tü
tüpleri barça yokaru turdı. 13-26 M*

Bunun üzerine Badhari Brahman, vaktiyle işitmediği Tanrılar Tanrısı Burkan'ın bu türlü iyi adını, şöhretini işitince bütün vücudundaki kılların uçları hep yukarı dikildi.

*ulug küçlüg tengriler kök kalıkag yüzinte tıkmış teg tolu turdılar...
18-19 M*

Büyük, güçlü tanrılar göğü, sanki yüzeyini kaplamış gibi, doldurup bu olayı görebilmek için durdular.

er- ve tur- Fiilleri'nin Öğrenilen Geçmiş Zaman Kipi

Öğrenilen geçmiş zaman, fiile -mış/-muş getirilmek suretiyle yapılır. Bu kipi, A. Van Gabain, belirsiz zaman veya anlatılan geçmiş zaman diye de adlandırmaktadır.¹⁴ Bu zaman, -ma olumsuzluk eki almaz.¹⁵

Zeynep Korkmaz, öğrenilen geçmiş zaman kipinin kökenini –mış, -muş sıfat –fiil ekinden geldiğini ancak eylemin yapılması bulunulan zamandan önce gerçekleşip konuşanın o eylemi başkasından duyup öğrendiğini belirtir.¹⁶

*...ötrü ilig be ganga ay buryuka amrak atayım m(a)has(a)tvı kanta
ermiş? tip ayıtu y(a)rılıkadı... 624-7 AY*

Bundan sonra han ona: Ey buyruk, sevgili çocuğum Mahasatvi
nerde imiş? deyip sormak emrinde bulundu.

*...t(e)rkin sözleng buryuka... kiçiği olgum kanta ermiş... et'özüm
busanur busurkanur... 624-15 AY*

Çabuk söylesene buyruk, küçük oğlum nerde imiş,
kederleniyorum, içim burkuluyor.

*ol burkan atlıg kim anıng atın işidip inçe sakınçım boltı nızvanı- -
lag agar uvın udımuş tınlıglar... ara yalınguz ol ermiş. 13-34 M*

'Burkan' adı verilen o (kimse) kimdir ki onun adını işitince şöyle
düşündüm: Ağır ihtiras uykusuna dalmış yaratıklar arasında yalnız
o uyanık idi.

¹⁴ A. Van Gabain, Eski Türkçe'nin Grameri s.81&219.

¹⁵ a.e. s.81&219.

¹⁶ Zeynep Korkmaz, Türkiye Türkçesi Grameri, s.599&527.

... yalkı kişi sözlemişin... kiçig tigiig tileyü... takı tapişmaz ermiş
tip... mening köngülüm arıtı... onçak(a)ya inç ermez... 634-9, 11 AY

Raslanmış kişinin söylediğini küçük prensi arayıp daha
bulamıyorlarmış deyip benim gönlüm biraz olsun rahat değil.

...ötrü timin idil- -ti... ançak(a)ya oglenti... yaşı aka töküti... ilig
begke ayıtdı... ögük [WK]- -k(e)yem bar mu ermiş... oysun manga
adırtlıg... 636 - 8 AY

Daha sonra yavaş yavaş ayıldı biraz akılı başına gelince yaşı olarak
döküldü. Yavrucuğum var mu imiş söyleyin bana kati.

takı yime tebrençsiz turmiş atlıg boşgutsuz tınlıg bar. 2-17 M

Ve yine ısrarlı ayakta duran adlı öğrenmeyen, bir yaratık vardır.

er- ve tur- Fiilleri'nin Gelecek Zaman Kipi

-gay, -gay eki ile yapılan gelecek zaman yapabilmeyi, gerçekteşmemiş bir
olayı ve nezaketle talep etmeyi ifade eder. Her iki fiil için de şahıslara göre çekim
tablosu şöyledir:

1. Tekil şahıs ergey men

2. Tekil şahıs ergey sen

3. Tekil şahıs ergey bo

ol

o

1. Çokluk şahıs ergey biz

2. Çokluk şahıs ergey siz

3. Çokluk şahıs ergey

ergeyler

bo

olar

... azu bizing amrak ögükümüz ang kiçigi m(a)hasatvıg içginmiş
ergey mu biz? tip tidi... 622-11 AY

Acaba biz sevgili (un en) yavrumuz-göz bebeğimiz küçüğü
Mchasatva'yı kaybetmiş miyiz? deyip dedi.

1. Tekil Şahıs turgay men	1. Çokluk Şahıs turgay biz
2. Tekil Şahıs turgay sen	2. Çokluk Şahıs turgay siz
3. Tekil Şahıs turgay bo	3. Çokluk Şahıs turgay, turgaylar
ol	bo
o	ol
	olar'dır.

...tengleyü kolulayu teginser biz t(e)ngirim tütrüm tering yörüglüg
bo nam erdini neçeke tegi yirtinçüde turup yitlinmeser batmasar
ançaka tegi bo yirtünçüde yiti kırk törlüg bodıpakşık atl(ı)g
tuyunmak arkahıg nomlar oçmedin üzülmedin turgay... neçede
birük bo tütrüm tering yörüglüg nam erdini yitlinser batsar... 197-
13, 17 AY

Ölçüp açıklayarak söylesek tanrım, keskin, derin yorumlu bu öğreti
mücevheri ne zamana değin dünyada durup kaybolmasa, yok
olmasa o zamana değin bu dünyada otuz yedi tür Badhi-Paksika
adlı sezmek destekli öğretiler yok olmaksızın, sona ermeksizin
duracak.

er- ve tur- Fiilleri'nin Şart Kipi

Zeynep Korkmaz, özellikle VIII. – XII. Yüzyıl metinlerindeki -sar ve -sa eklerinin zamir kökenli şahıs ekleri olarak çekime girdiğini ve yalnızca şart görevi taşıdığını bildirir.

Şart kipinin, diğer kiplerden ayrılan yani yalnız başına bir yargı taşınamaması ve ancak temel cümledeki yargının gerçekleşmesini şarta bağlayan bir yardımcı, bir tamlayıcı öge niteliği taşımasıdır. Bu tamlayıcı öge veya cümle parçası bir yargı bildirmediği için de temel cümle zarfı durumundadır.

ar-sar “ise” pek çok zamanın birleşiminin teşkiline yarar.

*kürlüg er-serler telim öküş yazuklarına korkunçsuz aymançsız
er-serler ksanti kulu içkermelik er-serler olar ol ogurda açığ
emgekke tegmiş er-serler... yime ilkideki yavaz öğretig- -leringe
inçe sakınç sakınur- -lar. 65-18, 19, 20, 22 M*

Hilekâr iseler, pek çok günahları yüzünden korkman, çekinmez işler, af dileyip boyun eğmedi iseler, bunlar bu sebepten acı ızdırâbâ dûçar olmuş iseler yine eski zamanlardaki kötü işleri ve davranışları dolayısıyla şöyle düşünürler.

*tevlig kürlüg yazukug örtgüçi er-serler tınlıklar munça türlüg tsuylug
(irincü)lüg yolonguklar alku maha- (rurap) tamuda tagar. 83-61 M*

Hile ile günahlarını gizleyenler ise, yaratıklar bunca günahkâr insanlar hep Mahâraurava cehenneminde doğarlar.

*edgü tınlıklar üçün anutmuş aş içgü yimediler yunglamadılar
er-ser... ançama ... (ay) agka tegim- -(lig)... küçinte kitumat. (i)
(kent) ... (t) özün... -ler ... teg... -/deki edgü ögre-? başın bursng
(tapınıp) udunup öngi öngi (burkan kutı)nga tegirler. 112-23 M*

İçecekleri yemediler, sarfetmediler ise, bu kadar hürmete lâyık sâyesinde Ketumati (şehri)... asıl gibi ...iyi... başta cemaate ... tapınıp hürmete edip hepsi birer birer burkanlığa ulaşırlar.

...-mru teg sav- -larig /-... -ngu erşerler ... edgü utru ayig yavlak (kalg)uçı erşerler ... kim yime tınlıg- (-lar adınlarig) begda bukaguda kerikde... -// lir emgek tolgak körkütser- (-ler kim y)ime yarlıkançsız biligin... -larig münsüz yaz- (uksuz)... -/g yapşurguçılar... ...-ürgüçiler... kim yime (ögrünçe)ng sevinçeng köngüllüg erşerler... kim yime adın kişining tapıgın udugın alıp iş bütürmeseler bütmiş işig artatguçılar... bu munça türlüğ tsuylug yazuklug tınlıglar alku raurap tamuda togarlar. 83-9, 10, 18 M

....gibi sözleri... iseler, iyiliğe karşı kötülük, fenalık edenler, bağ, bukağu, zincir ve işkence âleti ile zaptedip acı çektirenler, merhametsizlikle yaratıkları günahsız... yapıştıranlar, sevinçli, neşeli olanlar, başkalarının işini, gücünü alıp o işi ifâ etmeyenler, ifâ edilmiş işi bozanlar. Bunca günahkâr yaratıklar hep Ravrava cehenneminde doğarlar.

birük tengriler yekler lular gontarlar gintirviler Asurlar talım kara kuşlar mahuruklar kişili kişi ermezlıler körkın körü kurtulgu tınlıglar erşer kvanşı im pusar ol tınlıglarka alkuka yaraşı etüz körkın körtgünü namlayu kutgarur. 143, 144 K.İ.P.

Tanrıların, ejderlerin, cinlerin, yılan hükümdarlarının, gökteki mızıkacıların, kudretli devlerin, altın kanatlı efsânevî kuşların, büyük yılanların ve hem insan olan hem de insan olmayanların yüzünü görerek kurtulabilecek canlı varlık iseler, Kuanşı im pusar o canlı varlıklara, her birine, uygun (birer) kılığa girerek görünür, (dini) öğretir, kurtarır.

yime [bo özlüg]lerig ölürmek erşer ertingü [yavlak] ayig kılınç titir. 21-7 AY

Canlıları öldürmek ise fevkalâde fena âmel sayılır.

*uluy küçlüg qutluy badvst -lar armasar / bu yerka nang tagmagai
arti. 45-3 KP*

Ulu, güçlü, kutlu badhisattva olmasa bu yere nasıl erişemeyecek idi.

*Ulu küçlüg qutluy badvst-lar armasar bu yerka nang tagmagai
arti ol badvst arinç, kirz-k-ün tep yarlikaqadi. AY*

Ulu güçlü kutlu bodhisattva olmasa bu yere nasıl erişmiyecek idi.
Bu bodhisattva olmalıdır. Girsin deyip buyurdu.

1. Tekil Şahıs tursar men

2. Tekil Şahıs tursar sen

3. Tekil Şahıs tursar bo

ol

o

1. Çokluk Şahıs tursar biz

2. Çokluk Şahıs tursar siz

3. Çokluk Şahıs tursarlar bo

ol

olar

*birök edgü tüşke tegdeçiler erser kimler tegdiler erki tip Montag
sakinçingizlar tursar amtı bo sakinçingizlar iyin bo no merdini
tiltagınta edgüke tegmiş tınlıglarığ sözlemiş kergek anı yme kop
süzük (kırtgünç) köngülin eşidingler. 2-20, 22 AY*

Eğer, (eyi) ecire nail olucular varsa, kimler vasıl oldular acaba?
Böyle düşünceleriniz varsa, şimdi bu düşüncelerinize göre, bu
şeriat cevheri dolayısıyla iyiliğe vasıl olmuş insanları söylemek
gerek ve onu çok temiz (süzülmüş) hakiki arı gönülle dinleyin.

Tegin inça tep tedi, küdan ür tursar yaramaz, siz manga gadaş boltunguz; manga adgü saginçingiz bar arsar, manga amti bir qungqayu til(a)p kalürüng al(i)gim atizu ay(i)zum yirlayu öz idigayin, ol udçi ar bur qungqayu tilap kalûrdi bedri. 69-3-6 KP

Prens şöyle deyip dedi, misafir uzun zaman durursa yaramaz. Siz bana kardeş oldunuz, bana karşı iyi fikriniz var ise, bana şimdi bir saz dileyip getirin, elim çalarak, ağzım (şarkı) söyliyerek kendime bakayım, bu sığırtmaç adam var saz dileyip getirdi, verdi.

er- ve tur- yardımcı fiilleri Eski Türkçe’de özel bir kullanışa sahip iken zamanla çok sık kullanıldıkları için bu özelliği kaybedip yardımcı fiil haline geldiler. Yardımcı fiil haline gelmeleriyle de iki önemli fonksiyon kazandılar.

Bu iki fiil de birleştiği isimleri fiilleştirerek onlarla birleşik fiiller meydana getirdiler. er- ve tur- yardımcı fiilinin bu fonksiyonuna K. Eraslan “bildirme fonksiyonu” denilebilir der.¹⁷

Bu iki fiilin diğer bir fonksiyonu ise, çekimli fiillerle çekimli şekilde birleşerek fiillerin birleşik çekimini kurmaktır.

er- ve tur- Fiilleri’nin Yardımcı Fiil Olarak Kullanımları

er- ve tur- Fiilleri’nin Geniş Zaman Kipi

Geniş zaman ekleri, -r, -ar/-er, -ur/-ür ekleridir. Bu ekler, daha Eski Türkçe devresinde şekil ve zaman eki durumuna geçmişlerdir. Kemal Eraslan, bu eklerin fonksiyon itibariyle -gan/-gen, -kan/-ken isim-fiil ekine yaklaşmakta olduğunu hatta daha fazla devamlılık ifadesi taşıdığını bildirir.¹⁸

-ur/-ür ekinin Eski Türkçe döneminden sonra kullanılış sahası daralıp, kullanımdan düşmüş ve ekinin yerini -r eki almıştır. -ar/-er ekinin ise zaman içinde

¹⁷ Kemal, Eraslan, “Eski Türkçe’de İsim Fiiller”, s.154&193.

¹⁸ a.g.e., s.122&155.

kullanış sahası genişleyerek şekil ve zaman eki durumunda geniş zaman kipini kuran tek ek olmuştur.¹⁹

*:: bişinç evrilinçsiz yir orunug küsemekke tayanıp:: bo erür biş...
monta yme badıs(a)vlar 'eng- -'ilki alku nızvanılar birle... birle
ermekin toplamamakka tayanıp katıgılanmak p(a)ramıt- -ıg netegin
bütürürler:: :: 232-21, 23 AY*

Beşinci sarsılmaz yer taht arzu edip, istemeye dayanır. O beşinci yine bodıstavların ilkidir ki hepsi ihtiras içinde toplanarak biltirirler.

*kazganç ertingü öküş kazganmış üçün bögülüg erdemke tıdıgsız
erür. 189 K.İ.P.*

Sevabı pek fazla olduğundan tabiat üstü gücünün hudûdu yoktur.

bolmak tıtagınta togmak bolur... bol- -mak yime antag erür. 41-9 M

Var olmak sebebinden doğmak çıkar. Var olma da yine şöyledir.

*altı kaçığ orunlar tıtagınta börtmek belgülüg bolur... kaçığ
orunlar bular erür. 42-6 M*

Altı duyu organı sebebiyle temas zuhûr eder. Duyu organları şunlardır.

*okısar m(e)n ol bütig içinte ol künki bizing aşda ölürgüçi ud koyın
tonguz başlap tınl(i)glarning savı turur. 6-13 AY*

Okuyunca o yazının içinde o günkü bizim ziyafetle öldürülen öküz koyun domuz başta olmak üzere gibi mahlukların sözüdür.

¹⁹ Kemal, Eraslan, "Eski Türkçe'de İsim Fiiller", s.122&155.

*uka y(a)rılıkadı mu erki... taşdın bir antag sav turur... tiginig tilep
takı bulmaz tipi... bo ne sav erki tip tidi... 622-2 AY*

İşitmek lutfunda bulundu mu? Dışarıda şöyle bir şaya vardır. Prensi
arayıp bulamıyorlarmış, bu ne şayadır (Deyip) dedi.

vayturi önglög taluy ögüz suvı turur. 28-5 M

Vaidûrya renkli deniz ve ırmak suyudur.

*ol ok teginmek tıtagınta ajunlarka ed tavarka erke türkke azlanmak
turur. 41-47 M*

İşte bu hissetme sebebiyle varlık şekilleri mal ve mülk güç ve
kuvvet sebebiyle arzulama zuhûr eder.

er- ve tur- Fiilleri'nin Öğrenilen Geçmiş Zaman Kipi

-mış/-miş isim-fiil ekinin daha Eski Türkçe döneminde şekil ve zaman eki
durumuna geçtiğini Kemal Eraslan “Eski Türkçe’de İsim-Fiiller” isimli kitabında
belirtmektedir. Ekin geçmiş zaman ifadesi taşımasının yanında bu zaman kesin de
değildir.

-maz/-mez

• Daha Eski Türkçe döneminden beri menfi geniş zaman isim-fiil ekidir.
Kendisi menfi olduğu için ek, menfi fiil gövdelerine getirilmez. -maz/-mez ile
kurulan isim-fiiller devamlılık ifadesi taşımalarının yanında hal ve gelecek zaman
ifadesi de taşırlar.²⁰

*klp ödün kolulasar bilgölög ermez kolti sanınça burkanlarka
tapınıp... lantıka kut kolmuş erür... 178-K.İ.P.*

Sayısız burkanlara tağındığı, (canlı varlıklar için) ant içip rahmet
dilediği devirleri saysalar, (sonuç) kavranamaz.

²⁰ Kemal, Eraslan, “Eski Türkçe’de İsim Fiiller”, s.100&135.

amti alku tınlıglar mening yatım ermezler 33-56 M

Şimdi bu yüzden bütün yaratıklar bana yabancı değildirler.

*manga yime akşatı ermez.... Kim şanki çkrvrt ilig konta öngi
ödrülüp orduta karşıda olursar men yime şmnanç bolayın. 51-27 M*

Benim, dünya hükümdarı Şankha'dan ayrılıp sarayda kalmam doğru değildir. Bu yüzden ben de râhibe olayım.

tegin xangi ganga inça tep ötinti iylayu, bu amgak-lig yer armış, 4-8 KP

Prens hang babasına şöyle deyip arzetti. Ağlayıp; bu zahmetli (bir) yer imiş; neden doğdum ben ...

*kalın kutın ıgsız togasız adasız tudasız ögrünçü mengin yırtınçü
mengisin ürke ögrünçülüğ ermeki bozlun munta turmuş buyan edgü
kılınç öng ülüg evirer men angilki tengri burkanning. 1-47 M*

Büyük saâdetlerle, (vücudu) hastalıksız, (hayatı) tehlikesiz ve sevinçlerle, dünyevi saâdetlerle her zaman neşeli ve bahtiyar olsun!

*yiti künte kop komag yalanguklarıg üç öngi böler bir angalı
utgurak ulušta turmuşlar. 46-19M*

Yedi günde bütün insanları üç kısma ayırır.... Birincisi: Vâzın ve mükemmel (olan) bir ülkede olanlar.

*suv tutmuş tötüşlüg kerişlig tınl(ı)glarıg tüz baz kılmış tözün bursang
kuvraglartın üç inag almış ç(a)hşap(u)dlig sanvarta turmuş ökünü
bilünü kşantı kılmış öt- -leyü yalbara ötügçi bol- -mış... 169-4 AY*

Su tutmuş, küskün, kavgalı canlıları barışık duruma getirmiş, soylu rahip topluluklarından üç dayanak almış, ahlâka uygun gerekçede bulunmuş, itirafta bulunup açıklayıp; bağışlanma dilemiş, yalvar yakar ricacı olmuş.

::burkanlarıg nam namlatgalı nomlug tilgen evirtgeli nurvanka
kirmedin yirtin- -çüde turgurgalı ötügçi bolup ötleüy ötürmekdin
turmuş buyan edgü kılınçning sanın sakışın kim ülgü- -legeli
sanagalı ugay tip y(a)rılıkadı:: 176-13 AY

Daha ne sormuş olmak gerekir. Budaları, öğreti öğretmek için,
öğreti tekerleğini çevirmek için Nirvâna'ya girmeden dünyada
kalmaları için iknaya çalışıp, onlarla görüşüp, rica etmekten
meydana gelmiş iyi davranışın sayısını kim sayabilecek,
hesaplayabilecek. Diye buyurdu.

...anı üçün yme kavşığıya ötüg ['] içi bolmakdın turmuş buyan edgü
kılınç ülgülençsiz tenglençsiz yöleştürgülüksüz titir:: 163-12 AY

İşte o sebeptendir ki, ey Kausika, ricacı olmaktan meydana gelmiş
iyi davranış hadsiz hesapsız ve benzersizdir.

İkinti titrü (ke)lmiş uluşturmuşlar. 46-20 M

İkincisi, gerçek gelmiş bir ülkede olanlar.

er- ve tur- Fiilleri'nin Gelecek Zaman Kipi

Gelecek zamanı karşılayan -daçı/-deçi, -taçı/-teçi isim-fiil ekleri de daha
Eski Türkçe döneminde isim-fiil eki özelliğini kaybedip şekil ve zaman eki
durumuna geçmişlerdir.

-daçı/-deçi, -taçı/-teçi ekiyle oluşturulan isim-fiiller tamamlanmış bir
hareketi ifade ederler. Ekteki -çı/-çi isimden iğsim yapma ekinden dolayı bu ek ile
oluşturulan isim-fiiller şahıs ifadesi taşırlar. Bu sebeple de cümle içinde fail-ismi
görevindedirler.

Ayrıca, çalışmanın malzemesi olan dört eserde rastladığım bazı isim-fiil
ekleri ve taşıdıkları zaman ifadeleri şöyledir:

...azu bizing amrak ögükümüz ank kiçigi m(a)hasatvıg ıçgınmış
ergey mu biz? tip tidi... 622-11 AY

Acaba biz sevgili yavrumuz-göz bebeğimiz küçüğü Mchasatva'yı
kaybetmiş miyiz? deyip dedi.

...alku ugrın küseyür m(e)n... ezügsüz igidsiz kirtü söz- -üg... üstün
turtaçı t(e)ngrilerig... ang alkançısı orunta... öng alkançısı
orunta... 508-5 AY

Ben herkesin iyiliğini isterim... yalan yanlışsız, hilekâr sözlerden
uzak hakiki mümin sözleriyle... azalmayan, üstün tutulan ilk
tahtında tanrılarla...

...ulatı kezigçe şudavas... arıg yirte turtaçılarıg... ulug azrua
buyrukların yme birkerü... 508-8 AY

Şudavas ülkesinden başka... ormanları dizi dizi tutan büyük ezrua
emirlerinin hepsi bir arada... (bulunmaktadır.)

-GAN/-GEN, -KAN/-KEN

Kemal Eraslan, “Eski Türkçe’de İsim-Fiiller” isimli kitabında M.
Mansuroğlu’nun bu ekle teşkil edilen isim-fiiller hakkından, “Sıfat olarak daha çok
şimdiki zamanda olan niteliği anlatır, ad olarak zaman kavramı yoktur.” demektedir.
Ek, geçmiş zaman ile şimdiki zaman ifadesi taşımaktadır.

*inçip iglayü birle ok sav söz kodup tutar kapar erken ölüp bartı. 4-
19 AY*

Böyle hastalanınca dilden olup, konuşamaz olup tutulup kalırken
ölüverdi.

...ançaginça anası katun balıkda idiz kalıkda yatıp udıyur erken
ertingü yavız tül tüşedi. 620-17 AY

Bu esnada anası hatun şehirde yüksek bir kulede yatıp uyurken
gayet fena bir düş gördü.

... kögürçgen atayın... tülümde körtüm adırtılıg... eng kiçigi
balakınak... kiçig olgum sakınur m(e)n... uçar erken belingteg...
laçın kapdı kiçigin... 633-21 AY

...üç güvercin yavrusunu rüyamda gördüm kat'i en küçüğü
yavrucuk küçük oğlumu düşünüyorum uçarken korkunç kartal
kaptı küçüğünü.

yetinç kün tang tanglayur arkan, adgü ökli tegin uluy kö(vr)ug
toqitip inça tep y(a)rl(i)qadi. 30-7 KP

Yedinci gün şafak söker iken iyi akıllı prens ulu davul çaldırıp
şöyle buyurdu.

kim ilkide kişi etüzinte erken burkanag bursng kuvragı birle sevmez
amramaz erser namçı bilgelerig namlayu olurur körüp namın
işidigse-... -rup yarıp barguçı. 70-27, 29 M

Vaktiyle insanlar âleminde iken Burkan'ı ve cemaatini
sevmediğinden, hâkim vaizler, vaaz ederken gördüğü halde vaazını
işitmek istemediğinden ...yürüyüp varır...

-GU/-GÜ, -KU/KÜ

Eski Türkçe’de daha fazla -gu/-gü şeklinde kullanılan bu ek, gereklilik ve gelecek zaman ifadesi taşımaktadır. A. Van Gabain de ekin, mecburiyet, gaye ifade ettiğini bildirir.²¹ Cümlede sıfat, isim ve yüklem ismi olarak kullanılır. -guluk, -gusuz, -guka şekilleri de bu ekin genişletilmiş halidir.

*...kim m(e)n ülgüsüz sansız asansı kalp üdlertin berü tüü tüpi
yokaru turgu teg yürek yarılınçığ açığ tarka emgek emgenip ol
emge[kler]- -ning tüsinte bulmış tanıklamış tütrüm tering ıduk
nomug bo[dı] 662-10 AY*

Ben sonsuz sayısız zaman kısmetsiz duruncaya kadar acı, ızdırıp
çeke çeke ızdıraplarla mükafatlanarak dinle bir oldum.

*...yene sansız sakış- -sız üdler kolular ertginçe nırvanka kirmedin
yirtinçüde mengün turguka tütrüm tering nom tözin aç a yada
okıtuka ötügçi bulsar 181-20 AY*

Yine sayısız zamanlar geçene değin, Nirvana’ya girmeden,
dünyada sonsuza değin durmaya, keskin, derin öğreti esasını
açıklayarak anlaşılmasını sağlamaya ricacı olsa...

-GMA/-GME

Geniş zaman ifadesi kesin olmayan bu eki, A. Van Gabain fiilden isim ve sıfat yapan ekler arasında belirtilmiştir. Eraslan da ekin kullanıştan düştükten sonra yerini -gan/-gen, -kan/-ken isim-fiil ekine bıraktığını belirtir.²²

Bu ek ile oluşturulan isim-fiiller isim ve sıfat olarak kullanılırlar.

²¹ A. Van, Gabain, “Eski Türkçe’nin Grameri”, s.83&225.

²² Kemal, Eraslan, “Eski Türkçe’de İsim Fiiller”, s.81&98.

Eski Türkçe’de isimlerle birleşik fiil teşkil etmede er-, bol- ve tur- yardımcı fiilleri kullanılmaktadır.

:: yine ikinti ugur- -ın bo ok közünür üdteki antın singor yirtinçüde erigme kamag bodis(a)t(a)vlarning neçe buyan edgü kılınçları edgölüg işleri erser... inçe k(a)ltı ‘eng’ ilki barkan kut- -inga yangırtı küngül iritmek:: 152-13, 15 AY

Yine ikinci bir sebeple işte bu görünür zamandaki on taraf dünyada var olan bütün Badhisattvaların ne kadar iyi (iki) davranışları, iyi işleri var ise, öylece, en ilk Buda kutsallığına yeniden gönül beslemek...

:: yine yme üçüng ugur- -ın m(e)n bo ok közünür üdteki on- -tın singarka yirtinçüde erigme kayu neçe köni tüz tuyug- -lı ıduk burkanlar erserler kim ol kamag burkanlar üzeliksiz üç- -tünki yig köni tüz tuymakıg tuyup alp bulguluk burkan kutın bulup 153-19, 20 AY

Yine de üçüncü (bir) sebeple, ben, işte bu görünür zamandaki, on yöndeki dünyada var olan ne kadar doğru-düz sezişli kutsal Budalar var ise, işte o bütün Budalar(a) ait daha üstü bulunmaya, en üsteki, mükemmel, doğru-düz sezişi sezip, bulunması zor Buda kutsallığını bulup...

...k(a)ltı neçok amtı bo közünür üdteki ontın singar yirtinçülerte erigme alku ulug badıs(a)t(a)vlar burkan kutınga katıgılanıp tsuy irinçü ağır ayıg kılınçların... 139-20 AY

Öyle ki, nasıl şimdi bu görünen zamanda, on taraftaki dünyalarda var olan bütün ulu, Bodivstvalar, Buda kutsallığına (ulaşmaya) çalışıp kötü, fena davranışlarını....

*...ol üdün t(e)ngri t(e)ngrisi burkan bosavıg takı adırtılıg bekiz
b(e)lgülüg kılı y(a)rılıkagalı ol kuvrag arasınta erigme t(e)ngriler
kuvragına ya tözin t(e)ngrilere bo nam erdinig ayayur ağır- -layur
yir oruntakı ilig kanıg begig iışig badunug karag küyü küz- -etü
tutmakıngız çin kirüt erür mu tip ayı tu y(a)rılıkadı... 192-16, 21 AY*

O vakit tanrılar tanrısı Buda bu sözü de ayrıntılı olarak, açık-seçik, anlaşılır duruma getirivermek için o topluluk arasında mevcut tanrılar topluluğuna: “Ey soylu tanrılar! Bu öğreti mücevherini sayıp, saygı gösteren yerdeki (iki) hakani, hanı, beyi, hanımı, halkı, koruyup, gözetip tutmamız doğru mudur? Diye buyurarak sordu.

*...yılgu yumşak yıldırğ- -a ... yürüng s(a)parır erdini teg... kök
kalıkda turugma... tolun ayka ogşatı... 652-17 AY*

Hayvan sürüleri yumuşak dizi dizi kıymetli oluncaya kadar şehirdeki semada duracak.. Mükemmele benzer bir şekilde.

-er ve -tur Fiilleri’nin Birleşik Fiil Oluşturduğu Durumlar

Birleşik fiil, bir yardımcı fiil ile bir ismin veya zarf-fiili halindeki bir fiilin bir araya getirilmesiyle oluşturulur. Bu yapıda, başta isim veya zarf-fiil unsuru son da bir yardımcı fiil bulunur. Yardımcı fiil ile isim veya zarf-fiil unsuruna göre birleşik fiiller iki çeşittir. Çünkü fiillerle ve zarf-fiillerle kurulan birleşik fiiller için kullanılan yardımcı fiiller birbirinden farklıdır. Bu oluşumda asıl manayı isim veya zarf-fiil unsuru taşıırken yardımcı fiil oluşuma fonksiyonu ile katılır. Bu durumda yardımcı fiil isme veya zarf-fiile kip, zaman veya şahıs ifadesi kazandırıp onu çekimli fiil sahasına çıkartıp, isim veya zarf-fiil unsuru da bir oluş veya kılışı karşılayan yardımcı fiilin manasını birleştirerek bir çeşit zarf vazifesi görür.²³

²³ Kemal, Eraslan, “Eski Türkçe’de İsim Fiiller”, s.57&70.

... iki imigim birkerü... töpüre bıçılur tüşedim... azığ tişim
kongrulup... tüşüp kelir boltı erti:: körür ermiş m(e)n odgurak...
627-5 AY

İki memem beraber dibine kadar bıçılır gibi gördüm, azı dişim
koparılıp düşüyor (gibi) oldu idi. Gördüğüm rüya, bu kedere-
ıstıraba tamamen uygunmuş.

-ug sakınçig süzlegeli kim ugay... çommuş batmış erür m(e)n...
busuşluz taluy için- -te... ugramış m(e)n ölüm ke.... 634-2 AY

Bu kederi kim söyliye bilecek? Dalmış batmışım kederli deniz
içine uğramışım ölüme.

...ol üdün ol katun- -nung bir tapıgçı kızı taşdın turur erken kıyça
erter yolki kişidin tiginig tilep takı bulmaz ermiş tip sav eşidti...
621-18, 19 AY

O zaman o Hatun'nun bir hizmetçi kızı dışarıda dururken sokaktan
geçmekte iken raslanan kişiden; prensi arayıp bulamıyorlarmış
deyip bir söz işitti.

tükel bilge maytrı burkanig körmelim erdi... namın işidmelim
erdi... bursang kuvrag erdn(i-) -sin yime körmelim erdi... ança
sakınç *sakıntukta ikile olarnı ayıg kılınçlıg yıl tokıp ulug
tamularda kemisür. 70-21, 22, 23 M

‘Mükemmel hikmetli Maytrı Burkan’ı görmiyelim, vaazını
iştirmeyelim. Cemaat cevherini de görmeyelim.’ Böyle
düşündüklerinde, tekrar bunları, kötü amellerin rüzgârı yakalayıp
büyük cehennemlere fırlatır.

*k(a)ltı m(e)n ögsüz bolup sizler(ni) bilmez boltukda üzüksüz ud
kayn tonguz takıgu kaz ödirek bo Montag tınl(ı)glar bir künte uç
kata kelip aşunmaklaşu tegip mini ısıururlar sokarlar etimin
yininin yıra yırtta tartarlar yırarlar k(e)ntü k(e)ntü isig özlerin
kol[ur]lar erti. 19-16 AY*

(Kaldı ki) ben kendimden geçip, sizleri bilmez olduktan sonra, durmadan öküz, koyun, domuz, tavuk, kaz, ördek (ve) bunun gibi mahluklar (bir) günde üç defa gelip, bir birile yarışarak hücum edip, beni ısırdılar, soktular, dövdüler. Etmi, vücudumu yırtarak, çekerler, parçalarlar (hepsi) teker teker benden hayatlarını talep ediyorlardı.

*kürlüg erserler telim öküş yazuklarına korkunçsuz aymançsız
erserler ksanti kalu içkermedük erserler olar ol ogurda açığ
emgekke tegmiş erserler... yime ilkideki yavaz öğretig- -leringe
inçe sakınç sakınur- -lar. 65-18, 19, 20, 22 M*

Hilekâr iseler, pek çok günahları yüzünden korkman, çekinmez işler, af dileyip boyun eğmedi iseler, bunlar bu sebepten acı ızdırâbâ dûçar olmuş iseler yine eski zamanlardaki kötü işleri ve davranışları dolayısıyla şöyle düşünürler.

*tevlig kürlüg yazukug örtgüçi erserler tınlıglar munça türlüg
tsuylug (irincü)lüg yolonguklar alku maha- (rurap) tamuda tagar.
83-61 M*

Hile ile günahlarını gizleyenler ise, yaratıklar bunca günahkâr insanlar hep Mahâraurava cehenneminde doğarlar.

tınl(ıg)lar körserler şaki tayınlar özlügüg ölürürler ermiş tip sakınzun tip inçe kılur erdi. 58-4, 8 M

Yaratıklar görseler, Şayka râhipleri, canlıları öldürüyorlar imiş diye düşünsün diye şöyle yapar idi.

ay [er]e bizni sini algalı [ıd]tukda aşnuça an bitigde körtiller... an bitig içinte sening öz yaş sanı sakışı takı tükemeyük ermiş. 8-10 AY

Ey er (adam), bizi seni almaya gönderdikleri zaman, önce yazıya baktılar (amel defterine baktılar), o yazı içinde senin hayatının sayısı daha tükenmemiş-miş.

ançama yarasınçığ otun karımak sen kim togmışta berü altm(ış) yaşka tegi küç küsün et kan üstelü okliyü turdı. 12-42 M

Ne kadar iğrenç ve kabasın, sen ihtiyarlamak! Doğduğundan beri altmış yaşına kadar güç kuvvet, et, kan, hep artıp çoğalıp durdu.

...esilmeksiz il orunu tümen yıl tursun... emgeksizin il uluşı mengilig bolsun:: 685-12 AY

Ülkedeki taht eksilmeden on bin yıl dursun.. Ülkedeki şehir ızdırapsız mesut olsun.

ötrü ürküp belinglep tıdıg ada kılıp küsemiş küsüşümin kanturmagay tip bugünüp ötrü iki içileringe azk(a)ya öngre yorıyu tursunlar m(e)n una basa yitdim tip ötünüp içilerin ıdıp m(a)has(a)tvı tigin k(e)ntü özi yantunu yine ol arıgka kirip aç bars üskinte tegip terkin tavrata tanın soçulup kemiş butıka üze asıp inçe tip b(e)k katıg sav sözledi:: 615-14 AY

Sonra korkuyla, korkutarak tehlike yapmayı istemeyi arzu etmeye kandırmak hikmetiyle yola dursunlar, ben gidip mahastvaların kendi özleri ile onların cezalandırdığını açıklığının bundan dolayı görüp şu sözleri söyledim.

...artukrak anı bışrunsun... tursun yakın üskinte:: 485-10 AY

...Ona fazlaca olgunlaşıp üzerinde yakın dursun.

::bo bizing ötüğçi bolmakımız tıbagınta ötgürü ötlüm neçe buyan
edgü kılınçları- -mız turtı erser ol buyan edgü kılınç- -larımızı barça
üzelsiz yig köni tüz tuymak burkan kutinga evire teginür biz... 160-
15 AY

Bu bizim ricacı olmamız sebebinden dolayı ne kadar iyi davranışlarımız meydana geldiyse o iyi davranışlarınızı toptan, daha üstü bulunmayan, mükemmel, doğru düz sezmek adlı Buda kutsallığına saygıyla yöneltiriz.

*Uluş budun alyu quvradi, yiriy tanglayu isirgöyü iylayu tagra toli
tururlar arti. 70-7 KP*

Ulus halk bütün toplandı şarkıyı şaşarak acıyarak ağlayarak çevre(si) dolu dururlar idi.

... -/ayagka (teginlig)... ... telmire kö(r)ü turdı //- ... 21-17 M

yalvararak bakıp durdu.

*ay edgülerim m(e)n özüm tengleser m(e)n bo emgekimdin idi
ozgum kuşrulgum yok turur. 10-14 AY*

Ey eyilerim, kendi hesabıma göre benim bu eziyetimden kurtulmama katıyen imkân yoktur.

*ol yazı içi yene bütürü yalbarmak ağırınmak möngremek inçıklamakda
uladı eşidgeli umaguluk ünleri üze yangkura turur. 13-1 AY*

Öte tarafın içi dahi, tamamıyla yalvarmak, sızlamak, inlemek, incimekten başka işitilemeyecek sesler ile sesleniyorlar.

*berü yazısında [sansız s]akışsız kişilerin [boy]unları bukagulug
iligleri adakları b(e)klig savların ayıtu öteklerin adirtlayu tururlar.
12-13 AY*

Beri yanda sayısız kişilerin boyunları bukağılanmış, elleri, ayakları
bağlanmış işlerini sorarak suçlarını ayrı ayrı izah ediyorlar.

*bu sening kisingning bo emgekin bo b(e)lgülerin körser m(e)n ol
yirteki isig öz alımçıları birle turuşur osuglug turur. 18-13 AY*

Bu senin karının bu acılarını, bunların alâmetlerini takip edersen,
bana öbür dünyadaki, hayat alacakları ile mücadele ediyor gibi
geliyor.

*Ötrü dört karkla qırqin yurüng kümüş yip angirar, bu qapay közadü
turur-lar. 42-4 KP*

Sonra dört güzel esir beyaz gümüş ip бүker, bu kapıyı gözetip
dururlar.

*bu nam bitimiş buyan edgü kılınç ülüşin evirer biz... közünü
turur... 1-40 M*

Bu din kitabının yazılmasından hâsıl olacak sevâbın bir kısmını,
hâlen yaşayan ve saâdet ilâhesi gibi olan aramız Kün Silig hanıma
bağışlarız.

*kayusı /-... -rinteki etlerin yi- ... iş/// p yiyürler ka(yusı) ... -lerinte
örtlüg yalı (nlig) ... -ler bıça ///- ... erksinü turun. 71-7 M.*

Bazısı etlerini yerler... ..yerler. Bazısı... ..alevli... ..biçerek...
hâkimiyeti elde ederler.

SONUÇ

Eski Türkçe’de müstakil bir fiil kullanımına sahip olan er- fiilinin zamir veya iyelik menşeli şahıs unsurları ile geniş zaman, görülen geçmiş zaman, öğrenilen geçmiş zaman, gelecek zaman ve şart kipi olmak üzere beş çekimli şekli varken sık kullanılmaktan dolayı bu özelliğini yitirip yardımcı fiil olmuştur.

Uygur Türkçe’sinde bazen tasviri fiil bazen de esas fiil olarak kullanılırken günümüzde imek, i- fiili Türkçe’nin ana yardımcı fiilidir. Ek fiil de adı verilen bu fiille ayrıca bazı gramer kitapları cevher fiil de demektedir.

i- fiili kısa bir fiil olmakla birlikte günümüzde hem isimlerle, hem de fiillerle kullanılmaktadır. Fiillerle kullanılınca birleşik çekim yaparken isimlerle birlikte kullanılınca isimleri fiilleştirir. İşte bu sebeple de isimleri fiilleştirdiğinden dolayı bu fiille isim-fiil adını veriyoruz.

Uygur Türkçe’sinde kullanılan çalışmamın konusu olan ikinci fiil turmak fiilidir. Bu fiil de zaman zaman esas fiil, zaman zaman tasvirî fiil olarak kullanılan bir fiildir. Esas fiil olarak kullanımı ar- fiiline göre daha fazla olmasına rağmen bu fiilin günümüz Türkçe’sinde kullanımı söz konusu değildir. Sadece, i- fiilinin geiş zamanının üçüncü şahıs çekimlerinde Eski Türkçe’deki tur- yardımcı fiilinin geniş zaman çekim eki günümüz Türkçe’sinde tur-ur > dur-ur > -dır / -dur olarak değişime uğramıştır.

Geniş zaman çalışmamada da belirttiğim gibi zaman yelpazesi olarak şimdiki zamanı da içine aldığından bu eklerin yardımcı fiil ile adlarla birleşen çekimi, zaman olarak şimdiki zamanı da kapsadığından Türkologlara göre bildirme eki konumundadır. İşte bu sebepten, adlara gelen kişi ekleri aynı zamanda bildirme ekleri diye de isimlendirilmektedir.

Çalışma malzemesi olan dört eserde, er- fiili olmak manasında çok sık değilken birleşik çekimlerde ve yüklem görevinde çok sık kullanılmıştır. Eski Uygur Türkçesi’nde tur- fiili kalkmak, durmak manalarında er- fiiline oranla daha az kullanılmıştır.

KAYNAKÇA

- BURAN Ahmet, ALKAYA Ercan, Çağdaş Türk Lehçeleri, Akçay Yay. İstanbul, 2001.
- CAFEROĞLU Ahmet, Eski Uygur Türkçe'si Sözlüğü, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1993.
- ÇAĞATAY Saadet, Altun Yaruk'tan İki Parça, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1945.
- ERASLAN Kemal, Eski Türkçe'de İsim Fiiller, İstanbul Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1980.
- ERCİLASUN B. Ahmet, Türk Kültürü Araştırmaları Yıllığı, Geniş Zaman Ekine Dair Bazı Düşünceler.
- ERGİN Muharrem, Eski Türkçe'nin Ses Özellikleri İle İlgili Makaleler.
- GABAIN A. Von, Çeviren Mehmet Akalın, Türk Dil Kurumu, Ankara, 1995.
- KAYA Ceral, Altun Yaruk, Türk Dil Kurumu Basımevi, Ankara, 1987.
- KORKMAZ Zeynep, Türkiye Türkçe'si Grameri, Atatürk Dil ve Tarih Kurumu, Ankara 2003.
- ORKUN Hüseyin Namık, Prens Kalyanmkara ve Papamkara Hikâyesinin Uygurcası, Türk, Âlâeddin Kırıl Basımevi, İstanbul, 1950.
- ÖLMEZ Mehmet, Uygurca İle İlgili Makaleler Arat R. Reşit, Eski Türkçe Makaleleri.
- ÖZTÜRK Rıdvan, Yeni Uygur Türkçesi Grameri, Atatürk Dil ve Tarih Kurumu, Ankara, 1994.
- TEKİN Şinasi, Maytrisimit, Burkancıların Mehdîsi Maitreya İle Buluşun Uygurca İptidâi Bir Dram, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1976.
- TEKİN Şinasi, Kuanşi im Pusar (Ses İşiten İlâh), Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum, 1960.
- Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi, Bahar Dönemi, 2003, Ayşe İLKER, "Türkmen Türkçesi'nde dır- Ekinin ve Bağlacı İşlevinde Kullanılışı" Makalesi